

УДК 94(477)(092)

Микола Щеглов,
старший науковий співробітник
відділу наукового редагування бібліографічної
інформації Книжкової палати України

Інтелектуальна інвестиція Івана Огієнка у незалежність держави

24 січня 2012 року — 93 роки від дня створення Книжкової палати України. Серед тих, хто готував і підписав закон про її створення та водночас і закон про державну українську мову — міністр народної освіти Української Народної Республіки Іван Огієнко. Цей історичний факт зайвий раз підтверджує постійну турботу цього Великого українця про розвиток національної культури, мови і книговидання. І подібних прикладів із його життя можна назвати силою-силенну, бо все життя справжнього патріота нації належало їй без остатку. У січні цього року прогресивна громадськість в Україні і за її межами відзначила 130-річний ювілей від дня народження І. Огієнка (митрополита Ларіона) (1882—1972) — письменника, мовознавця, історика літератури та відомого церковного діяча, першоієрарха Української греко-православної церкви в Канаді, автора перекладу українською мовою Старого і Нового Заповітів.

Національне самоусвідомлення себе як сина великого, талановитого, але бездержавного народу почалося в Івана Огієнка з дитинства, а де-факто відбулося, коли він у свої 35 років, першим серед викладачів майже повністю зрусіфікованого університету Святого Володимира, перейшов у лютому 1917 року на викладання українською мовою, спонукаючи на таке своїм вчинком інших колег. Професор Іван Огієнко у 1917—1919 роках також видає більше двадцяти підручників для вивчення української мови. Не можна не зупинитися на одній із таких книг — "Наука про рідномовні обов'язки". Національного спрямування, актуальна й сьогодні, вона стала своєрідним катехізисом передусім для вчителів, працівників пера, духовенства, учнівства й широкого громадянства. Бо саме в цій книзі сформульовано головну думку всіх досліджень Огієнка-мовознавця: "Без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомості, без такої свідомості нема нації, а без свідомої нації — нема державності".

У 1918 році вийшла під його авторством перша в історії України книга про національну культуру — "Українська культура". Унікальні дослідження Огієнка мільйонними накладками перевидувалися декількома мовами, більше того, вони стали інтелектуальною складовою передумови для визволення України із тюрми народів — Російської імперії, отримання Україною довгоочікуваної незалежності, проголошення Української Народної Республіки. У 36 років про-

фесор Іван Огієнко стає наймолодшим за віком міністром освіти України, на нього покладаються також й обов'язки міністра ісповідань (віровизнань).

На жаль, молода УНР не була спроможною захистити свою незалежність, але генеральна репетиція на здобуття свободи таки відбулась. Уряд УНР вимушений був більше 70 років працювати у вигнанні. Його уповноважений з-поміж інших патріотів України І. Огієнко продовжував робити інтелектуальні інвестиції в майбутню незалежність держави. Це є свідченням одного із незбагнених і непоцінованих феноменів цього Великого українця, професора Івана Огієнка: "за будь-яких поворотів житейської долі, кожний українець має дбати про свою націю до останнього подиху", він не втомлювався нагадувати: "не соромтеся свого українства, любіть свою мову, спілкуйтеся нею повсюдно, невпинно вивчайте її, дотримуйтеся одного правопису, не занепастіть свої душі зрадництвом усього рідного!".

Чи не найповніше й найсильніше біль за долю рідної мови він висловив так: "Мова — душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки житиме мова — житиме й народ як національність. Не стане мови — не стане й національності: вона геть розпорозиться поміж дужчим народом...".

Тому й закономірно, що у величезній за обсягом і багатогранній за проблематикою науковій, просвітній, культурологічній спадщині видатного діяча Українського відродження Івана Огієнка особливе місце посідають праці, присвячені різноманітним аспектам розвитку української мови. Це і її історія, і правовий статус, і функціонування в різних аспектах суспільно-політичного та державного життя на материковій Україні, і тенденції та перспективи існування в чужомовному середовищі. Якщо оцінювати кількісний бік справи, то це сотні назв різножанрових творів, тисячі книжкових і газетно-журнальних сторінок. Якщо уявити види видань, то впевнено можемо говорити про найвичерпніший їхній перелік (книги, брошури, часописи, підручники, посібники, словники, монографії, популярні нариси, статті, проповіді, програми, таблиці, плакати, листівки). Якщо мати на увазі читацьке призначення текстів, то кожен з них має своїх конкретних адресатів — школярів і студентів, батьків і вчителів та викладачів, священиків і державних службовців, інтелігенцію й робітництво. Якщо ж простежити хронологічні межі створення цих творів, то висновок буде однозначним: мовознавча тема посідала провідне місце в усі періоди довгої і складної житейської дороги вченого.

На долю Огієнка як міністра освіти уряду Директорії УНР випала вагома історична місія — остаточно завершити нагальну роботу щодо унормування українського правопису,

а найголовніше — прийняття закону про державну українську мову в УНР (січень 1919 року). Після підписання цього закону міністр І. Огієнко скликає ще одну комісію для остаточного редагування й погодження розробленого напередодні правовисного кодексу, а 17 січня затверджує його для обов'язкового вжитку в усій Україні. Заходами уряду текст правовисного було віддруковано масовими накладами й надіслано на місця. В історію нашої мови цей кодекс увійшов як "Правовисна система проф. І. Огієнка 1918—1919 років". Міністерство освіти під орудою Івана Огієнка працювало в Києві зовсім недовго — менше місяця (від 4 до 28 січня 1919 року — до дня вимушеної евакуації у Вінницю). Та за цей час було прийнято низку важливих рішень, зокрема щодо українізації навчального процесу по всій державі. Один з перших наказів нового міністра стосувався звільнення з роботи ряду міністерських чиновників, які свідомо чинили цьому процесові сильний спротив.

Під тиском більшовицького наступу на Україну уряд Української Народної Республіки відступив до Кам'янець-Подільського (лютий—квітень 1919 року), проте й там працював також надзвичайно плідно. Один за одним виходять з міністерства закони й розпорядження: про українізацію середніх шкіл, про відкриття нових українських гімназій, про підвищення платні вчителям народних шкіл, про обов'язкове загальне навчання, про допомогу українським освітнім видавництвам.

У 30-ті роки, знаючи із преси того часу про геноцид в Україні, Іван Огієнко ще більше сконцентрував увагу на мові своєї Батьківщини — заснував в еміграції часопис "Рідна мова". На обкладинці журналу постійним рефреном був такий слоган — "Для одного народу — одна літературна мова, один правовис". Показовою в цьому плані стала також брошура кишенькового розміру "Бережімо все своє рідне", що великими накладами аж трьома виданнями виходила у Канаді після завершення Другої світової війни й активно поширювалася серед українців третьої хвилі еміграції як на американському та австралійському континентах, так і в Західній Європі.

У розділі "Горе зрадникам свого рідного!" (актуально і нині) автор наводить причту про зрадників — цих людей без честі, совісті й національного самоусвідомлення, яких у різні історичні періоди не бракувало в кожного народу. Зрадництво ж для українців, починаючи з XVII століття, — чи не найбільша національна ганьба. У давнину таких людей називали тумами, або яничарами. Переходячи в очікуванні винагороди від завойовників на бік сильнішого, туди знекровлювали дух народу, який їх породив, бездумно допомагаючи ворогам руйнувати його зсередини. Вони прислужували татарам, туркам, полякам, росіянам, були слухняні й старанні під орудою чужоземних панів.

Чи не про сьогоднішні українські реалії ось ці слова Огієнка як митрополита Лларіона: "Легке й пильне служіння сильнішому ворогові, зрада своїй вірі, неслухняність своїх провідників, брак дисципліни, легке безтурботне приставання до чужих, а потім безкарне повернення до своїх..."

На фото: Книги Івана Огієнка

Дослідження Івана Огієнка про мову настільки актуальні для сьогодення, що не можна не звернути на них увагу. Із сотень його праць виділимо дві, фактично невідомі широкому загалу в Україні. Це — "Мова українська була вже мовою церкви", "Українська мова як мова богослужбова", у яких ідеться про право кожного народу звертатися в молитві до Бога рідною мовою, як і про право кожної церкви проводити богослужіння національною мовою. Як відомо, Ісус Христос заповідав найвірнішим учням поширювати його науку серед різних народів світу живою мовою того народу, куди його закидала доля. Здавна відомий вислів апостола Павла про те, що в церкві варто п'ять слів зрозумілих сказати, аніж десять тисяч слів — чужою мовою. Ще яснішою стає його думка ось із цієї біблійної цитати: "Багато у світі різних мов і кожна з них має свої звуки. Коли я не розумію значення слів, то я буду чужинцем тому, хто говорить, і він мені стане теж чужинцем... Коли я молюся чужою мовою, то хоч дух мій і молиться, проте ж розум мій остається без плода..."

Незважаючи на те, що пішов уже двадцять перший рік Української незалежності, ведуться політичні пристрасті щодо статусу української мови в Україні, які періодично, мов за чиєюсь вказівкою, спалахують. І найгострішими вони бувають, коли стосуються церковного питання. Скільки промов і текстів доводилося слухати й читати останнім часом, у яких із безапеляційною категоричністю, але бездоказово й не аргументовано стверджують, що українська мова не надається до повного перекладу книг Святого Письма, що, мовляв, потрібно ще виробити відповідну термінологію, зробити науково вивірені переклади, а до того церковні відправи варто, як і раніше, відбувати мовою церковнослов'янською в сучасній вимові (тобто російською). Прикметно, що при цьому захисники "чистоти руського православія" уперто не помічають того факту, що біблійний науковий світ у різний час визнавав уже три повні переклади Біблії українською мовою (І. Огієнка — у 1959 році, І. Хоменка — у 1963-му, Р. Турконяка — у 1997 році) канонічними і сприяв тому, щоб ці тексти великими накладами поширювалися серед українського населення, передусім в Україні.

І. Огієнко стверджує, що тільки рідна мова є для людини найвищою цінністю, оскільки приносить найбільше й найглибше особисте щастя, водночас вона є і найвищою державною цінністю, оскільки формує найсильніші патріотичні характери. "Наука про рідномовні обов'язки" цілісно і послідовно доводить, що рідна мова є об'єднуючим, консолідуючим фактором. Логіка структури та методика викладу "Рідномовного катехизису", аналіз назв кожного з 37 розділів та їх змісту допомагають дійти висновку, що професор Іван Огієнко ставив перед собою завдання створити працю популярну за викладом, але законодавчу за своїм характером. Стрижнем концепції мовної освіти Івана Огієнка є оволодіння кожним громадянином літературною мовою. Найпершими рідномовними обов'язками громадянина, за словами вченого, мають бути охорона честі рідної мови, її практичне використання у родинному та громадському спілкуванні.

І. Огієнко залишив не лише велику наукову, а й художню спадщину, про яку наш читач майже нічого не знає. Не досліджений цей пласт творчості й літературознавцями. А він, безперечно, цікавий, самобутній і різнобічний. Сам автор розділив його на вісім томів: перші два — драматичні твори; наступні два — поеми; п'ятий — легенди; шостий — восьмий — релігійна лірика.

Переважає більшість художніх творів Івана Огієнка побачила світ у 50—60-ті роки минулого століття у видавництві "Наша культура". У нас в Україні, зрозуміло, поки дуже мало з цього, навіть у періодичних літературних жур-

налах, друкується. І це маємо зробити тепер, бо художня творчість ученого важлива для нас як з точки зору повноти осмислення багатогранного, непересічного Огієнкового таланту, так і з пізнавального боку. Під час перебування у вигнанні Великий українець засновує науково-популярні щомісячники "Рідна мова" (1933—1939), "Наша культура" (1935—1937), приступає до видання 30-томної "Бібліотеки українознавства", тритомного збірника "Визволення України", пише й видає цілий ряд своїх наукових праць. Там продовжує свою багаторічну працю над перекладами Святого Письма українською мовою. Серед найпомітніших досліджень цього періоду — десятитомна "Історія церковнослов'янської мови".

Помер митрополит Іларіон 29 березня 1972 року. Відповідно до заповіту, здійсненого 15 квітня 1967 року, весь свій колосальний архів і книгозбірню він передав на зберігання Колегії Святого Андрія з тим, щоб із постановою вільної і незалежної України, "коли факультет теології Української православної церкви буде існувати в Києві", всю цільну колекцію переслати на Батьківщину.

В останні роки ім'я Великого українця Івана Огієнка (митрополита Іларіона), його багата наукова спадщина повертаються в Україну. У Києві та Львові перевидані вже найголовніші фундаментальні праці ученого — "Українська культура", "Історія українського друкарства", "Історія української літературної мови", "Дохристиянські вірування україн-

ського народу", "Життєписи великих українців", "Наука про рідномовні обов'язки" та інші. Але більшість творів І. Огієнка через різні причини все ще залишаються невідомими для українського читача, зокрема низка наукових праць ученого, які в рукописах зберігаються у вінніпезькому архіві. Серед них — монографії "Українське монашество", "Українська церква за часів гетьмана Мазепи", "Українська жінка в повстанні Богдана Хмельницького", "Церковна хронологія", "Тарас Шевченко". Найменш вивчена на сьогодні художня, публіцистична й епістолярна спадщина. Це тисячі не систематизованих, не прочитаних сторінок: поезій, легенд, оповідань, драматичних п'єс, документально-публіцистичних життєписів.

Прогресивна громадськість України, на честь повернення Івана Огієнка на Батьківщину, заснувала премію його імені. Це друга національна премія після Шевченківської, якою удостоюють за багатосторонню діяльність на ниві українського відродження.

Її лауреатами торік стали Мар'ян Красуцький (письменник і журналіст, Кам'янець-Подільський), Володимир Полішук (письменник, Черкаси), Михайло Пасічник (поет, Житомирщина), Ярослав Гаврилук (актор і письменник, Київ), Віталій Мітченко (художник-графік, Київ).

Надійшла в редакцію 17 січня 2012 року